

Ganeshman Darpan

ISSN: 2091-2404

Volume: 7, Issue: 1

गणेशमान सिंह बहुमुखी क्याम्पस : नेतृत्व विकासका पाइलाहरु

ईश्वरी प्रसाद काफ्ले¹⁰¹⁰ Campus Chief, Ganeshman Singh Multiple Campus, Kalanki, Kathmandu, Nepal

ARTICLE INFO

Received: September 3, 2022

Revised: December 3, 2022

Accepted: December 16, 2022

CORRESPONDANCE

ईश्वरी प्रसाद काफ्ले

Campus Chief, Ganeshman Singh Multiple
Campus, Kalanki, Kathmandu, NepalEmail: ipkafke@gmail.com

सारसङ्क्षेप: गणेशमान सिंह बहुमुखी क्याम्पसबाट शिक्षा र नेतृत्व विकासका क्षेत्रमा महत्वपूर्ण कार्य आरम्भ भएका छन् । यस लेखलाई तयार गर्ने क्रममा विभिन्न पुस्तक, अन्तरराष्ट्रिय स्तरमा प्रकाशित लेख रचना तथा समसामयिक विषयमा पुनरावलोकन गरी गणेशमान सिंह बहुमुखी क्याम्पसबाट शिक्षा र नेतृत्व विकासमा भएका योगदानको विश्लेषण सहित प्रस्तुत गरिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : गणेशमान सिंह बहुमुखी क्याम्पस, नेतृत्व विकास, समाज सुधार, रुपान्तरण

सामाजिक सुधारका लागि शिक्षा अपरिहार्य शर्त हो । गणेशमान सिंह बहुमुखी क्याम्पस समाज सुधारको नेतृत्वदायी भूमिकामा रहेको सामुदायिक क्याम्पस हो । समाज रुपान्तरणमा नेतृत्वको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । नेतृत्व विकास विना समाजको रुपान्तरण असम्भव छ । यो जीवन विकासको शुष्म तहबाट आरम्भ हुने र निरन्तरको प्रयासबाट निखारिने भएकाले यस लेखमा गणेशमान सिंह बहुमुखी क्याम्पसबाट नेतृत्व विकासका लागि गरेका आयामहरुको शुष्म विश्लेषण गरिएको छ । जसको कारणबाट युवा विद्यार्थीहरुमा नेतृत्वदायी भूमिकाको अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यस लेखमा नेतृत्व विकासका लागि व्यक्ति स्वयंमको प्रयासमा जोड दिइएको छ । युवा विद्यार्थीहरु समाजको विकासका लागि उच्च मनोबल भएका जनशक्ति हुन् । उनीहरुलाई नेतृत्व निर्माण गर्ने अवसर प्रदान गर्न यो क्याम्पस दृढ छ भन्ने कोणबाट यो लेखलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

पृष्ठभूमि

सामाजिक सुधारका लागि शिक्षा (Education for social reform) मूल नारा सहित, २०६४ सालमा लौह पुरुष गणेशमान सिंहको स्मृतिमा स्थापित गणेशमान सिंह बहुमुखी क्याम्पस शिक्षाका विविध आयामहरुमा क्रियाशिल सामुदायिक शैक्षिक सस्था हो । यसले त्रि.वि. बाट सम्बन्धन लिई मानविकी, व्यवस्थापन र शिक्षा विषयमा सयौं स्वदेशी युवा विद्यार्थीहरुलाई अध्यापन गराइरहेको छ । यसको मौलिक पक्ष नै स्वनियन्त्रण, आत्मानुशान र मौलिकपन हो । यसले समाजमा देखा परेका वेथिति विसङ्गतीको विपरित असल समाज निर्माणमा लाग्ने नागरिकको अपेक्षा राख्दछ । समाजका विभिन्न सामाजिक क्रियाकलापमा संलग्न भइ नेतृत्व विकासका लागि प्रयास गर्दछ । यहाँका विद्यार्थीहरु नेपाली समाज र त्यसको शिक्षाको मर्मलाई बुझ्न प्रयास गरिरहेका हुन्छन् र

समाज सुधार गर्न नेतृत्वदायी भूमिकाका लागि क्याम्पसमा प्रवेश पाएदेखि नै प्रयासरत रहन्छन् । यहाँ उनीहरू सिक्ने र सिकाउने प्रक्रियाबाट अगाडि बढ्ने अवसर पाउँछन् । विविध पहिचान भएका र शिक्षा प्राप्तिको अभिलाषा बोकेका, उर्जामान त्यस्ता तरुणहरूमा केही गरौं भन्ने चाहना हुनु स्वभाविक पनि हो । यसैको पृष्ठभूमिमा क्याम्पसका क्रियाकलाप र परिवेशले उनीहरूमा एकखालको नेतृत्व निर्माण भै रहेको छ । शिक्षाबाट शिक्षक बन्ने हुटहुटी, व्यवस्थापनको पढाई भित्र व्यवस्थापकिय चाहाना र सामाजिक कार्यको पढाई अन्तर्गत मानव सेवामा लाग्ने अभिलाषित वातावरण निर्माण भएबाट क्याम्पसको वातावरण नेतृत्व विकास गर्ने सस्थाका रुपमा स्थापित भएको छ ।

यहाँ पढाई हुने सामाजिक कार्य, पत्रकारिता, शिक्षाशास्त्रसँग सम्बन्धित स्नातक तहका विविध विषयको अध्ययन, स्नातकोत्तर तहमा शिक्षाको योजना तथा व्यवस्थापन विषय, भोलिको लागि नेतृत्व लिन सक्ने र पर्ने विषय हुन् । व्यवस्थापनका विषय व्यवस्थापकिय नेतृत्वका हिसाबले अब्बल छन् । विश्वप्रतिस्पर्धामा खरो रुपले नेतृत्व गर्न सक्ने शिक्षा प्रविधियुक्त ज्ञान हो । हामी कहाँ भएको वि.सि.ए.कक्षा पनि आजका लागि सिपयुक्त नेतृत्व विकास गर्ने जनशक्ति उत्पादनसँग सम्बन्धित छ । यस्तो सिपयुक्त नेतृत्व र प्रविधिको ज्ञान विना राष्ट्र सवल हुन सक्दैन । यसर्थ, नेपालको सन्दर्भमा शिक्षाका माध्यमबाट युवाहरूमा सुदृढ नेतृत्व विकासको खाँचो छ ।

नेतृत्व विकास के हो ?

नेतृत्व व्यक्तिको वैयक्तिक क्षमता पर्दशन गर्ने प्रक्रिया हो । Devkota (2019) को दृष्टिकेणमा नेतृत्व ठीक समयमा ठीक निणर्य गर्ने क्षमता हो । यस प्रकारको क्षमताका कारण व्यक्ति समाजमा स्थापित हुने प्रयास गर्छ । यो अरुलाई आत्मविश्वास र उत्साहका साथ काम गर्न प्रोत्सहित गर्ने कला हो । यो लक्ष्य प्राप्तिका निम्ति समुहलाई प्रभावित गर्ने क्षमता वा प्रभावको परिणाम पनि हो । यसै पृष्ठभूमिमा वोल्टन, (२००५) ले नेतृत्व विकासले व्यक्तिलाई सस्थागत विकासमा प्रभावकारी भूमिकाका लागि अग्रसर गराउने कुरा व्यक्त गरेका छन् । व्यक्तिले आफूलाई सामाजिक परिवेशमा कसरी समायोजित गर्छ र आफू स्थापित हुन उसले कस्तो भूमिका खेल्छ भन्ने कुरा स्वयंमको नेतृत्वकलामा भर पर्छ । कुनै पनि व्यक्तिको अनुकरणिय व्यवहार, संघठित भूमिका, सामाजिक प्रभाव आदि नेतृत्व विकासका लागि आवश्यक आधार हुन् । यो जिम्मेवारी वहन गर्ने विषयसँग पनि सम्बन्धित छ । नेतृत्व अन्तरघुलित क्षमता, सदाचारी व्यक्तिको प्रभाव, अग्रगामी सोच सामुदायिक भावनाले ओतप्रोत व्यक्तिहरूको साझा चौतारी हो । लक्ष्यका साथ अगि बढेर, दुरगामी दृष्टिकोण राखेर , अनुकरणीय कार्य गरेमा सवैलाई कर्मद्वारा आर्कषित गर्न सकिन्छ । यी नेतृत्व विकासका लागि आवश्यकिय आयामहरू हुन् । यसै सन्दर्भमा Kjellstrom, Staline, and Tornblom (2020) ले नेतृत्व विकासमा स्वविकास, वैयक्तिक विकास, संस्थाहरूको एकिकृत विकास, सामुहिक विकास, मानव विकास र नेतृत्वदायी भूमिका जस्ता तत्वहरू समाविष्ट हुनु पर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् । नेतृत्व अपरभट प्राप्त हुने विषय पनि होइन, त्यसो भएमा

नेतृत्वमा समस्याहरु देखा पर्दछन् । यसर्थ, अरुलाई आफू तर्फ स्वस्फूर्त रूपले प्रभावित गर्न सक्ने परिस्थितिको निर्माण नै नेतृत्व विकास हो ।

नेतृत्व विकास कसरी हुन्छ ?

नेतृत्व विकासको पहिलो सर्त स्वयंम समर्पणको भावना हो । सबैका प्रति समर्पित व्यक्तिले नै समाजलाई दिशाबोध गर्न सक्छ । सबैको विश्वास आर्जन गर्न सक्छ र स्वयंम बदलिएर अरुलाई बदल्न सक्छ । आफू उदाहरण बनेर नै अरुलाई बदल्न सकिन्छ, भन्ने अर्जुनदृष्टी राख्न सक्छ । यस्ता व्यक्तिहरु लक्ष्यका साथ अगि बढेमा, दुरगामी सोच राखेमा, अनुकरणीय कार्य गरेमा र सबैलाई कर्मद्वारा आर्कषित गर्न सकेमा कमस उनीहरुको नेतृत्व विकास हुन्छ । औपचारिक र अनौपचारिक अनुभवबाट पनि नेतृत्व विकास गर्न सकिन्छ, भन्दै Varies, and Korotov (2010) थप्छन्, नेतृत्व विकास गर्ने हो भने कुनै पनि व्यक्तिले रणनीतिक दृष्टिकोण, आत्मविश्वास र असल सम्बन्धको विकास गर्नु पर्दछ । यो चरणबद्ध विकास पनि हो र यसमा मनोवैज्ञानिक प्रकृति पाइन्छ । उर्जावान भएमा, परिपक्व र निष्पक्ष हुन सकेमा नेतृत्वको विकास हुन्छ । नैतिकवान हुन सकेमा र आवश्यकता अनुसार लचक हुन सक्ने व्यक्तिले नेतृत्व विकास गर्न सक्छ । ज्ञान सिप क्षमता र अवसरको कारण मानिस अघि बढ्ने हो । हामीले संचालन गरेका शैक्षिक कार्यक्रम, अतिरिक्त क्रियाकलाप तथा सामाजिक अभियान र स्वयम्सेवाबाट विद्यार्थीले आफ्नो क्षमता निखार्ने अवसर पाउदा उनीहरुमा अन्तरनिहित प्रतिभा प्रस्फुटित हुने अवसर प्राप्त हुन्छ । व्यक्तिको मनमा अनेकन विचारहरु जन्मन्छन् र ति विचारमाथि प्रश्नहरु उठ्न थाल्छन् । यसो भएमा व्यक्तिमा नेतृत्व विकासको आरम्भ हुन्छ, साथै सामाजिक सम्बन्ध वा घटनाको सन्दर्भमा विकल्प प्रस्तुत गर्ने क्षमतासगै नेतृत्व विकास हुने गर्छ । व्यवस्थापकीय हिसाबले नेतृत्व विकास चुनौतीले भरिएको हुन्छ, भन्ने Bolden (2005) को दृष्टिकोण रहेको छ । उनले चुनौतिको होसियारीपूर्वक सामना गर्न, कुनै पनि समस्यालाई यथोचित सम्बोधन गर्ने गर्नु पर्दछ, भनेका छन् । वास्तविक समस्यालाई तत्काल समाधान गरेर, सामुहिकतामा जोड दिएर, समुहका सदस्य विच असल सम्बन्धको स्थापना गरेर, सदस्यका समस्यालाई ध्यान पूर्वक सुनेर, हरेकका योगदानको उचित कदर गरेर, सदस्यहरुमा सृजनशिलताको प्रस्फुटन हुने वातावरण निर्माण गरेर र एकआपसमा बौद्धिकताको आदनप्रदान गराउन सक्ने क्षमता विकास हुँदा स्वभाविकरूपमा नेतृत्व विकास हुने सन्दर्भ उल्लेख गरेका छन् । यस क्याम्पसको स्थापना नै प्रजातान्त्रिक आन्दोलनका अथक योद्धा गणेशमानको सम्भनामा भएको हो । उनैको प्रभावबाट सामाजिक सुधारको भावना र सामाजिक रुपान्तरणका माध्यमबाट व्यक्तिमा रहेको अथाहा सम्भावनाको ढोका खोल्नु हाम्रो प्रयास हो । शिक्षाका माध्यमबाट असल नेतृत्वको विकास गर्ने र राष्ट्र निर्माणमा एउटा इट्टा थप्ने हो भने यि विविध आयामबाट युवा विद्यार्थीहरुमा नेतृत्वको विकास गर्न सकिन्छ ।

गणेशमान सिंह बहुमुखी क्याम्पसमा नेतृत्व विकासका प्रयास र प्रभावहरु :

यस क्याम्पसले युवा विद्यार्थीहरुको नेतृत्व विकासमा विशेष चासो राख्ने गरेको छ । यसैलाई मध्यनजर गरेर क्याम्पसका विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रम अगाडि बढाइएका छन् । विद्यार्थीहरुलाई विद्यालय, समाज सेवाका क्षेत्र वा निकाय र व्यवस्थापनका निकायहरुमा उनीहरुका आन्तरिक र बाह्य वातावरणमा जिम्मेवार बन्ने वातावरण निर्माण गरेर नेतृत्व विकासको अवसर प्रदान गरिएको छ । शिक्षण रणनीतिमा विद्यार्थीको भूमिकालाई महत्व दिइनु र विभिन्न शैक्षिक क्रियाकलापहरुमा विद्यार्थीहरुलाई संलग्न गराएका कारण उनीहरुको नेतृत्व क्षमता वृद्धि हुने गरेको छ । यस्तो अवसर पाएका विद्यार्थीहरु नयाँ र सर्वहिताय दृष्टिकोणले जागरुक हुने गरेका छन् । एकआपसमा विचारको आदानप्रदान गर्ने, साथी साथीका विचमा सहयोग गर्ने, आदर र उत्प्रेरणा प्रदान गर्ने जस्ता क्रियाकलापका कारण यस क्याम्पसका विद्यार्थीहरु समाजका विभिन्न क्षेत्रमा सक्रिय रहेका छन् । क्याम्पसका विभिन्न संकाय र ति संकाय अनुसारका गतिविधिहरुका कारण युवा विद्यार्थीहरुमा सामाजिक कार्यमा सक्रियता बढ्ने गरेको छ । व्यवस्थापन संकाय अन्तरगतका विद्यार्थीहरुको व्यवसायिक अन्तरक्रिया, वित्तीय सस्थाहरुबाट अनुभव प्राप्त गर्नु र व्यवसायमा सम्लग्न भै विद्यार्थी व्यवहारिक तथा व्यवसायिक कार्यमा सक्रिय रहने गरेका छन् । शिक्षा शास्त्रका विद्यार्थीहरु शिक्षण कार्यमा सक्रिय रहने र विद्यालय र विद्यार्थी शिक्षक विचबाट नेतृत्व विकासको अवसर पाएका छन् । सामाजिक कार्य अन्तरगत समाज सेवाका कार्यमा सम्लग्न हुने, वृद्धाश्रम, बालगृह, स्वयंसेवक ट्राफिक भएर सडकमा व्यवहारिक अनुभव बटुल्ने प्रयासहरु भएका छन् । विसिए जस्ता प्रविधिसँग सम्बन्धित विषयमा कक्षाकोठा तथा सेवाकालिन तालिमका माध्यमबाट नेतृत्व विकास गर्ने प्रयास भएको छ । क्याम्पसमा आयोजना गरिने क्षमता अभिवृद्धि तालिमजस्ता कार्यक्रममा स्नातक तथा स्नातकोत्तर विद्यार्थी समेतको सहभागिताले विद्यार्थीमा सिकाइको लागि उर्जा थपिएको छ साथै यस क्याम्पसका विद्यार्थीहरु निजामति सेवा तथा शिक्षा सेवा आयोगका परीक्षामा सफल भई राष्ट्र सेवामा समर्पित भई नेतृत्व प्रदान गरिरहेका छन् । यसरी यहाँका कार्यक्रमहरुको प्रभाव समाजमा परावर्तित भएका छन् ।

निष्कर्ष

शैक्षिक प्रतिष्ठानबाट प्राप्त शिक्षाले नेतृत्व विकासमा मद्दत गर्ने र नेतृत्व लिदै गरेका युवा विद्यार्थीहरुमा शिक्षा ग्रहण गर्ने र तदनुकुल समाजको सुधार वा रुपान्तरणमा नयाँ चेतको हुटहुटी रहने हुँदा नेतृत्व निर्माणबाट बहुआयामिक लाभ लिन सकिन्छ । हाम्रा शैक्षिक कार्यक्रमबाट असल र दुरगामी सोच भएका युवाको निर्माण हुन जाने र परिणाम स्वरुप समाजको परिवर्तनमा मद्दत पुग्ने छ । उनीहरुको व्यवहार अरुका लागि प्रेरणाको स्रोत बन्नेछ र त्यस्ता नेतृत्वकर्ता समाजमा अनुकरणीय पात्र बन्ने छन् । यस अर्थमा हाम्रा शैक्षिक कार्यक्रमहरु टिकाउ र विकाउ पनि छन् । यसबाट कतै न कतै नेतृत्वको भिल्को उठ्नेछ र एउटा प्रभावशाली नेतृत्वको विकास हुने कुरामा आशावादी हुन सकिन्छ ।

सन्दर्भसूचि

- Bolden, R. (2005). *What is leadership development?* University of Exeter, Centre for Leadership Studies, England:
- Devkota, K. (2019). Leadership Crisis in Nepali Politics: Specific Focus on National Parties in the Context of Declaration of the Republic. *Social Inquiry: Journal of Social Science Research*. 1. 42-51.
<https://doi.org/10.3126/sijssr.v1i1.26915>
- Kjellstrom, S., Staline, K., & Tornblom, O. (2020). Six Ways of understanding leadership development: An exploration of increasing complexity. *Leadership*, 0(0), 1-27
<https://doi.org/10.1177/17427150209273>
- Vries, M. K., & Korotov, K. (2010). Developing leaders & leadership development. *SSRN Electronic Journal*, 1-26.
<https://doi.org/10.2139/ssm.1684001>